

ІДЭЯ «ДЗЯРЖАВЫ-ДОМА»Ў БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Крызіс сучаснай цывілізацыі вымушае пераасэнсаваць сумарны гісторыка-культурны вопыт чалавештва для адшукання аптымальных умоў далейшага развіцця і ўдасканалення чалавечай сітуацыі. Усё больш акцэнтуюцца ўвага на праблемах сацыяльна-палітычнага, дзяржаўнага ўладкавання, узровень вырашэння якіх абумоўлены патэнцыялам духоўнасці асобы і грамадства. Найбольш актуальным ў дзяржаўным будаўніцтве сёння з'яўляецца менавіта жыццесцвярдзальны аспект культуры.

Праблема ўзнікнення дзяржавы і аспектаў яе функцыянавання была надзвычай актуальнай на ўсіх этапах развіцця чалавечага грамадства, пачынаючы з антычнасці (Платон, Арыстоцель і інш.). У еўрапейскай думцы каштоўнасць аспект феномена дзяржавы ў гісторыі чалавештва абгрунтаваны ў канцэпцыях Ж. Бадэна, які карані дзяржавы бачыў ў сем'ях, якія яна аб'ядноўвае, свверджаннях Т. Гобса, што дзяржаву будуць як дом і яна неабходная ўмова культуры і грамадскага жыцця, поглядах Д. Лока, які мэтай дзяржаўнага ўтварэння лічыў агульнае дабро і суверынітэт народа ставіў значна вышэй суверынітэта створанай ім дзяржавы.

Беларускі мысліцель пачатку XX стагоддзя Суліма (У. Самойла) даказваў, што «ідэя ... стварэння ўласнай дзяржавы ... не супярэчыць ні закладзеным у прыродзе чалавека інстынктам, ні маральным законам...» [1, с. 165]. Ідэальнай мэтай кожнага беларуса лічыў імкненне да вольнай, незалежнай, непадзельнай Беларусі.

У беларускай культуры ідэя «дзяржавы-дома» ўзнікае ў працы «Пра палітычную супольнасць людзей» вядомага юрыста Адама (Аарона, па іншым дадзеным Аляксандра) Алізароўскага (1618—1659) (вышла ў Гданьску ў 1651 годзе), у якой была здзейснена спроба рацыяналістычнага падыходу да асэнсавання палітычнай будовы дзяржавы. Грамадскае жыццё мысліцелем разглядаецца праз інтарэсы чалавека. Паняцце «дом» (семантычна блізка яму тэрмін «двор» у беларускай культуры) А. Алізароўскі разглядае як сацыяльную супольнасць, якая ўключае адносіны, звязаныя з узнікненнем і функцыянаваннем сям'і, адносіны паміж уладаром і яго падданымі. У такім значэнні гэта паняцце часта сустракаецца ў антычнай літаратуры. На думку А. Алізароўскага, дзяржава фарміруецца на аснове натуральных адносін паміж сацыяльнымі супольнасцямі, першаснымі з якіх з'яўляюцца дом і сям'я. Такім чынам, прырода дзяржавы носіць дагаварны і тэрытарыяльна-сямейны характар і імкнецца стварыць добрае і шчаслівае жыццё для ўсіх людзей, бо агульны дабрабыт складаецца з дабрабыту асобных дамоў.

Вытокі ідэі «дзяржавы-дома» ў беларускай культуры можна акрэсліць ў русле традыцыйнай абшчынай формы пражывання нашых продкаў. На аснове духоўных каштоўнасцей сялянскай абшчыны складаліся элементы першапачатковай дэмакратыі — самакіравання ў форме народнага сходу. Гэта абумовіла пазней фарміраванне інстытута веча ў славян. У развіцці грамадскай думкі XII стагоддзя выразна бачыцца вялікая роля народнай мудрасці і філасофіі. Гэтую традыцыю можна было б характарызаваць як дзеянне гаспадарскай парадэгмы. Яе ўвасабленне бачым у філасофіі дзяржавы ў К. Тураўскага («Прыпавесць пра сляпога і кульгавага», «Пра Расслабленага»), заснаваных на свверджэнні адказнасці кіраўнікоў дзяржавы і царквы за захаванне божага дару, эдэму — шчасця жыцця на зямлі, якая павінна быць квітнеючай нівай. Аднак прага ўлады (сану) зрабіла іх сляпымі, духоўнымі калекамі, яны сталі злодзеямі ў сваім жа садзе. Е. Полацкая, якая актыўна займалася педагогічнай і арганізацыйна-асветніцкай дзейнасцю, таксама імкнулася ўзбагаціць Полацкую зямлю духоўнымі каштоўнасцямі, з'яднаць грамадства ў «адзіную душу».

Дзяржаватворчая дзейнасць беларускага народа высокага ўзроўню дасягнула ў часы Вялікага Княства Літоўскага (далей — ВКЛ). Вынікам яе стала ўтварэнне цэнтралізаванай дзяржавы — шляхецкай рэспублікі. Дамінуючай ідэяй беларускай культуры гэтага часу было ўсведамленне патрэбы ў паўнацэнным жыцці ў сваёй дзяржаве (гаспадарстве). Другая палова XIII—XV стагоддзяў былі часам высокай сацыяльнай актыўнасці беларускага этнасу, скіраванага на ажыццяўленне ідэалаў папярэдняй эпохі. Дэмакратызацыя давала сябе знаць ва ўсіх формах грамадскага і дзяржаўнага жыцця. У гэты час склалася своеасабліва беларуская рыцарская субкультура, якая стала ў дзяржаве дамінуючай. У параўнанні з заходнееўрапейскай яна адрозніваецца «змянскім» духам, непрыняццем тыраніі і свавольства, адсутнасцю акцэнта на куртуазнасць. Акрэсліваюцца асноўныя культурныя сэнсы эпохі — рэлігійная талерантнасць, дзяржаўны статус беларускай мовы, гарадское і сялянскае самакіраванне, раздзел трох формаў улады (выканаўчая (гаспадар і Паны-рада), заканадаўчая (Сойм) і судовая (Трыбунал)), «гаспадарства», «літвінізм».

У часы Рэнэсансу і Рэфармацыі прынцыпы дэмакратыі развіваліся і ўмацоўваліся ў заканадаўчай дзейнасці, вяршыняй якой з'яўляецца створаная высокакваліфікаванымі юрыстамі пад кіраўніцтвам Льва Сапегі канстытуцыя — Статут 1588 года Рэнэсансны дух гэтага помніка бачыцца надзвычай выразна на фоне створанага ў XVI стагоддзі у Масковіі «Дамастроя».

Цэнтральнае месца ў беларускай канцэпцыі дзяржавы займала праблема асобы ўладара. Вялікі князь ВКЛ у гэтым ракурсе разглядаецца ў якасці гаспадара Бацькаўшчыны, першага сярод роўных, чыя ўлада заснавана на ўласным аўтарытэце, павазе, а не сіле і прымусе. «Дзяржава абапіраецца больш на мужнасць духу, чым на сілу цела», — сцвярджае Мікола Гусоўскі [2, с. 3]. Мастацкі талент паэта быў вынікам асэнсавання жыцця і лёсу беларускага народа на ўсходняй мяжы сутыкнення еўрапейскай сярэднявечнай цывілізацыі з імперскімі амбіцыямі ўсходніх дэспатыяў. Мысліцель акцэнтуюе ўвагу на сувязі маральных дабрачыннасцей чалавека з натуральна-прыродным асяроддзем. Паэме «Песня пра зубра» ўласціва глыбокае асэнсаванне сутнасці гістарычнага сэнсу дзяржаватворчай дзейнасці вялікага князя Вітаўта, спасціжіння ролі беларускай дзяржавы ў гісторыі еўрапейскага Сярэднявечча.

У шырокім дыяпазоне светапогляду Ф. Скарыны галоўнае месца займалі каштоўнасці формы асваення рэчаіснасці — этыка і палітыка. Мысліцель падрыхтаваў пералом у свядомасці і характары мыслення сваіх суайчыннікаў, даў магчымасць для індывідуальнага, вольнага асэнсавання Бібліі. У якасці зыходных пазіцый Ф. Скарыны вылучаецца маральны імператывы — «паспалітае добрае» і «паспаліты пажытак» (грамадскае дабро). Абвясціўшы прынцып духоўна-маральнай свабоды чалавека, яго рэнэсансная канцэпцыя чалавека, аднак, не даходзіць да крайняга індывідуалізму. Насуперак сцверджанням М. Макіявелі, які ў трактате «Гаспадар» даў права кіраўніку на абсалютную свабоду, а гэта значыць, што для дасягнення мэты падыходзяць любыя сродкі, Ф. Скарына абмяжоўвае свабоду чалавека ідэяй агульнага добра.

Тлумачэнні Бібліі Ф. Скарынам падрыхтавалі філасофскую базу для прававой дзейнасці. У тым жа ключы, палемічна да М. Макіявелі, напісана праца Андрэя Волана «Пра дзяржаўнага мужа і яго асабістыя вартасці». У ёй дасканала адлюстравана праблема гаспадара, уладара. Як дзяржаўны дзеяч А. Волан з'яўляўся непакісным прыхільнікам прававой дзяржавы. У сваім трактате мысліцель стварае ідэальны вобраз дзяржаўнага дзеяча, вызначальнымі рысамі якога павінны стаць мудрасць, дабрачыннасць, шчодрасць. Трэба адзначыць, што беларуская думка была першай у Еўропе альтэрнатывай макіявелізму. У нацыянальнай культуры асуджаецца тыранія, прыгнетанне з боку ўладара. Гнасасалагічныя вытокі нормы «паспалітае добрае» пачынаюцца ў глыбінях этыкі і этэтыкі грамады — сялянскай абшчыны. Заходнееўрапейскаму свету былі паказаны беларускія ўзоры самарэалізацыі індывідуальнага і супольнага суб'екта праз гарманізацыю адносінаў чалавека і навакольнага свету.

Спраба здзяйснення, рэалізацыі ідэі «дзяржавы-дома» была зроблена ў 1596 годзе, калі Ян Сененскі ў мястэчку Ракаў Саңдамірскага ваяводства арганізаваў Ракаўскую абшчыну, у жыццяздзейнай якой вызначальнымі былі традыцыі грамады.

Найбольш грунтоўная і поўная праграма пераўтварэння грамадска-палітычнага ладу, рашэння нацыянальнага і сацыяльнага пытанняў была створана ў 60-я гады XIX стагоддзя, у час паўстання 1863—1864 гады на Беларусі і ў Літве. Яе аўтарам быў выдатны палітычны мысліцель, паэт, публіцыст, кіраўнік паўстання Кастусь Каліноўскі. Яска гаспадар з-пад Вільні на старонках «Мужыцкай праўды», «Пісьме беларускаму народу...», у «Загадзе... народу зямлі літоўскай і беларускай» звяртаўся перш за ўсё да дзецюкоў-гаспадароў — будучыні нацыі. Пераконваў суайчыннікаў сілай аголенай праўды: рабскае становішча сялян іна ў дзяржаве, рэкрутчына, каланіяльная залежнасць нацыі ёсць глумленне над земляробам, знішчэнне будучыні. Ідэалам справядлівага ладу лічыў, калі ў ім створаны ўсе ўмовы для шчасця чалавеча працы. Прынцып волі К. Каліноўскі сфармуляваў так: «чалавек вольны — гэта калі мае кусок сваёй зямлі, за каторую ані чыншы і аброку не плаціць, ані паншчыны не служыць, калі плаціць малыя падаткі, і то не царскія стайні, псярні ... а на патрэбу цэлага народу» [3, с. 219]. Ідэал усенароднай, дэмакратычнай дзяржавы ў «Мужыцкай праўдзе» прадугледжваў існаванне даволі простага грамадскага сістэмы, мэты і задачы якой зразумелы ўсім: вучыць жыць па праўдзе.

Высокія гуманістычныя ідэі і прынцыпы, за здзяйсненне якіх змагаўся К. Каліноўскі, развіў ў сваіх творах Ф. Багушэвіч. Ён першы на беларускай мове вербальна аформіў змест нацыянальнай ідэі. Рэтраспектыўны погляд Ф. Багушэвіча паказаў «рай», які абяцаў «заходнерусізм» пад апекай царызму — як шлях да абсурду, жыццё «ў астросе». Беларускае маральнае філасофія зыходзіла з ідэі катастрафізму XX стагоддзя «Кепска будзе», — сцвярджаў Ф. Багушэвіч. Максім Багдановіч дабавіў індывідуальнае адчуванне катастрафізму. На золку XX стагоддзя ўбачыў пачатак цёмнай ночы — абезгалоўлены, без будучыні час.

Семантыкай ідэі «дзяржавы-дома» прасякнута ўся адраджэнская культура. Бездзяржаўнае існаванне беларускага народа Я. Купала паказаў праз сімвал разбуранага дому сям'і Зяблікаў («Раскіданае гняздо»), Я. Драздовіч — праз руйнаванне і забыццё гістарычнай і культурнай памяці («Пагоня»). Выкрывальны, асуджальны пафас твораў антыўтапічнага кірунку ў беларускай літаратуры стварае вобраз бюракратычнай нірваны (творы К. Чорнага, П. Галавача, М. Зарэцкага і інш.), дае магчымасць распознаць і ў наш час лідэраў-прыстасаванцаў, якія дзеля ўласнай выгады могуць паступіцца чалавечай годнасцю, здрадзіць ідэалам народа, якому нібыта служаць. З. Бядуля ў рамане

«Язэп Крушынскі» актуалізаваў праблематыку «Салаўя» і паказаў, што імперыя пана Вашамірскага і рэспубліка Язэпа Крушынскага мала чым адрозніваюцца. Панскі палац — увасабленне тыраніі, Курганішча — гаспадарка «чырволага дыктатара».

Як бачым, сучасная сацыякультурная сітуацыя дэманструе разбурэнне гуманістычнай сістэмы каштоўнасцяў, грамадскіх ідэалаў, іх фальсіфікацыю, знікненне павязі пакаленняў. Відавочна, што ў такіх умовах выжыванне і лёс нашы залежаць ад таго, на якім грунце будзе будучыня. Духоўны вопыт беларускага народа ў галіне дзяржаватворчай дзейнасці ў часы інтэнсіфікацыі глабалізацыйных і інтэграцыйных працэсаў у нашай краіне павінен быць абавязкова пераасэнсаваны і ўлічаны.

Спіс цытуемых крыніц

1. Суліма. «Сім победиши!..»: Очерк крит. оптимизма // Неман. 1992. № 1. С. 158—187.
2. Гусоўскі М. Песня пра зубра : пер. с лат. У. Шатона. Мінск : БГАКЦ, 1994. 47 с.
3. Каліноўскі К. «Мужыцкая праўда» // Беларуская літаратура XIX стагоддзя : хрэстаматыя : вуч. дапам. для студэнтаў філал. спец. ВНУ. 2-е выд., перапрац. і дап. Мінск : Выш. шк., 1988, С. 216—225.

УДК 140.8

В. Ф. Чуркова

Учреждение образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы», Гродно

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА БЕЛАРУСИ

Наша культура стала выделяться в особый тип в рамках христианской цивилизации в IX—XI веках в ходе образования государства у восточных славян и приобщения их к православию. Формирование национального самосознания, несомненно, является важным условием становления личности. С другой стороны, цивилизационные процессы, развивающие технократию, всё больше стирают национальное своеобразие. Вызывают особое беспокойство тенденции вытеснения культуры истинной культурой массовой, коммерческой и, временами, довольно низкопробной. В этой связи сохранение самобытных культур народов её носителями представляется весьма важной задачей. Основная характеристика современного состояния культуры, по мнению ряда исследователей, заключается в констатации глубокого её кризиса. Как известно, современный этап развития гуманитарных наук отмечен усилением антропологического начала при обобщённом изучении социальных и культурных процессов. Интерес к культурной динамике под таким углом зрения связан с анализом и теоретическим обобщением текущих культурных изменений. Особое место в этой категориальной сетке принадлежит понятию «культурное пространство», ибо с первых шагов человеческой истории люди воспринимают пространство (наряду со временем) с точки зрения своих жизненных интересов как формы бытия «для нас», обращённые к нашему восприятию, переживанию, осмыслению, практике [1, с. 31]. В данной статье мы считаем целесообразным рассмотреть особенности формирования культурного пространства Беларуси.

Формируя культурное пространство, человек осуществляет свой способ видения мира. В свою очередь культурное пространство воздействует на человека. И не только через создание внешних знаковых форм (архитектура, интерьер, костюм и т. д.), но и через изменение образа жизни, конструирование его нового облика. Национальное культурное пространство, в свою очередь, выступает синтезом культурных пространств различных классов, социальных слоёв и групп соответствующего социума. Своёобразие национального культурного пространства, его индивидуальность, неповторимость и оригинальность проявляются как в духовной, так и материальной сфере жизни и деятельности его носителя. Естественно, что духовную составляющую каждого национального культурного пространства образуют язык, литература, музыка, живопись, вера и т. д.; материальная сфера жизнедеятельности определяется особенностями экономического уклада, ведения хозяйства, традициями труда и производства.

С другой стороны, формирование массовой культуры напрямую связано с развитием промышленных технологий и новых средств осуществления социокультурной коммуникации. Одновременно в культуре складывается совершенно иной уровень интенсивности культурных контактов (и межиндивидуальных, и межгрупповых), обуславливающий иные объёмы и интенсивность коммуникативных процессов. Актуализуется проблема преодоления межиндивидуальных и межгрупповых культурных барьеров и культурной дистанции между представителями различных сообществ. Решение этой проблемы начинает осуществляться не по парадигме «колониализации» (насильственного введения определённых национальных и культурно-технологических образцов поведения и социальных отношений), а по парадигме распространения и утверждения этих образцов в приемлемой для разных культур формах,